

УДК 37.018.1:373.2

Валентина Кушнір

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СІМ'Ї В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюються основні методи (спостереження та експеримент) вивчення сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти. Автор зазначає, що використання різноманітних методів вивчення сім'ї ставить батьків перед необхідністю усвідомити свої взаємини з близькими, зробити вибір на користь найбільш бажаних взаємин, спробувати нові способи взаємодії з дитиною. Наукові методи вивчення сім'ї одночасно можуть бути методами практичної взаємодії з батьками.

Ключові слова: сім'я, методи вивчення сім'ї, спостереження, самоспостереження, експеримент, заклад дошкільної освіти.

The article covers the main methods (observation and experiment) for studying the family in the conditions of the institution of preschool education. The author emphasizes that the study of the family allows to realize a number of tasks: to determine the sociological portrait of the family (composition of the family, general information about parents, material and living conditions, peculiarities of mutual relations, etc.); the style of parenting, the attitude of parents to their child, their understanding of the purpose of family education, the priorities of education, etc.; the educational potential of the family, the psychological and pedagogical culture of parents; the attitude of parents of pupils to the institution of preschool education, their attitudes and expectations from the work of teachers, etc.

The study of the family occurs through various methods that allow collecting, analysing, systematizing data that characterize the family, investigating various relationships and patterns of home education. To implement a differentiated approach to interaction with parents, their psychological and pedagogical education it is important to have methods of studying the family, in particular, observation and pedagogical experiment.

The author notes that the use of various methods of studying the family puts parents in the need to understand their relationships with their loved ones, to choose the most desired relationship, to try new ways of interaction with the child. Scientific methods of studying the family at the same time can be methods of practical interaction with parents.

Key words: family, methods of family study, observation, experiment, introspection, institution of pre-school education.

Важливою умовою створення єдиного освітнього простору «заклад дошкільної освіти – сім'я» є врахування особливостей кожної конкретної сім'ї: специфіки її життєдіяльності, стилю батьківського впливу, своєрідності взаємостосунків. Потреба побудови педагогом системи взаємодії із родинами на принципах партнерської рівноправності, рівноцінності та автономної відповідальності обумовлена очевидною необхідністю. Вивчення сімей вихованців виступає важливою педагогічною умовою ефективної партнерської взаємодії.

Питання соціально-педагогічних проблем функціонування сім'ї, виховного впливу сім'ї на розвиток особистості дитини висвітлені у дослідженнях В. Постового, Т. Алексеєнко, М. Машовець, Л. Повалій, П. Щербань та ін. У їх працях вивчення сім'ї виокремлено, як важливу складову педагогічного супроводу сім'ї та розглядається оглядово. Проблему співпраці закладу дошкільної освіти і сім'ї вивчали В. Котирло, С. Ладивір, М. Машовець, О. Арнаутова та ін. Дослідники акцентували увагу на важливості вивчення сім'ї для ефективної співпраці педагогів із родинами вихованців. Водночас самостійного дослідження питання особливостей вивчення сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти не здійснено.

Метою статті є висвітлення основних методів (спостереження та експерименту) вивчення сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти.

У дослідженні сім'я розглядається нами як соціальна група, яка складається з людей, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [4, с. 224].

Завдання вивчення сім'ї досить складне. Це обумовлено наступними чинниками:

1. Складністю сім'ї як соціальної та психологічної системи, яка включає значну кількість стосунків, родинних зв'язків, взаємини між якими залежать від особистісних рис членів сім'ї, соціального оточення, звичаїв, традицій, соціально-економічних умов та ін.
2. Відсутністю єдиного теоретичного підходу до вивчення сім'ї, її механізмів, що забезпечують стабільність і стійкість.
3. Наявністю власного сімейного досвіду у батьків вихованців, їх моделі сімейних стосунків та сімейного виховання взагалі.
4. Закритістю (інтимністю) сім'ї, а також її мінливістю, відсутністю постійності.

Однак, вивчення сім'ї педагогами дозволяє реалізувати низку завдань:

1. Визначити соціологічний портрет сім'ї (склад сім'ї, загальні відомості про батьків, матеріально-побутові умови, особливості

взаємостосунків та ін.).

2. Визначити стиль батьківського виховання, ставлення батьків до своєї дитини, розуміння ними мети сімейного виховання, пріоритети виховання та ін.
3. Визначити рівень виховного потенціалу сім'ї, психолого-педагогічної культури батьків.
4. Виявити ставлення батьків вихованців до закладу дошкільної освіти, їх установок та очікувань від роботи педагогів та ін.

Вивчення сім'ї відбувається за допомогою різних способів, що дозволяють збирати, аналізувати, систематизувати дані, які характеризують сім'ю, досліджувати різні зв'язки і закономірності домашнього виховання. Для реалізації диференційованого підходу до взаємодії з батьками, їх психолого-педагогічної просвіти важливо володіти методами вивчення сім'ї, зокрема спостереженням та педагогічним експериментом [3, с. 41].

На початковому етапі в якості одного з основних методів вважаємо доцільним застосування *психолого-педагогічного спостереження* – цілеспрямованого, спеціальним чином організованого і фіксованого сприйняття взаємин між батьками та їх вихованцями, між батьками та іншими людьми.

Спостереження за батьками дітей дозволяє з'ясувати:

- прагнення (відсутність прагнення) до встановлення адекватних контактів з дитиною; з іншими особами, членами сім'ї;
- форму і характер взаємодії з дитиною; з іншими людьми;
- особливості комунікативної поведінки у взаємодії з дитиною та іншими людьми (доброзичливість, жорсткість, грубість, байдужість та ін.);
- особливості застосування невербальних засобів спілкування з дитиною (міміки, жестів);
- вибір переважної форми контакту з дитиною (вербальний, тактильний, зоровий, опосередкований контакт, тобто через когось).

Організація спостереження за сім'єю передбачає обов'язкове планування, яке включає наступні етапи.

Визначення мети і завдань спостереження, наприклад, вивчення особливостей спілкування дорослого з дитиною може проходити шляхом реалізації завдань дослідження емоційного ставлення дорослого до дитини, оціночної діяльності, вимог, запитань до дітей. У свою чергу, кожне з цих завдань на якийсь проміжок часу може стати самостійною метою, дослідження якої потребує висунення проміжних завдань. Наприклад, вивчення оцінного ставлення дорослого до дитини вимагатиме дослідження систематичності, диференційованості, об'єктивності, вмотивованості і багато чого іншого в оцінці батьками своєї дитини.

Вибір об'єкта, предмета і ситуації спостереження. За дитиною та батьками, їх особистісними якостями і особливостями взаємовідносин можна спостерігати в дошкільному закладі (під час заняття або гри дитини з однолітками, взаємодії батьків з дитиною у ранкові та вечірні години) і при відвідуванні сім'ї. У неформальній обстановці свят, розваг, екскурсій, походів дітей і батьків можна спостерігати їх нові прояви в поведінці, які до цього не були доступні.

Вибір способу спостереження найменш впливає на досліджуваний об'єкт і найбільш забезпечує збір необхідної інформації. Таким способом служить так зване «включене спостереження», що дозволяє побачити ті особливості життя сім'ї та взаємовідносини в ній, які при зовнішньому спостереженні нерідко бувають приховані. Здійснити включене спостереження дозволяють спеціально створювані педагогом ситуації спільної праці, дозвілля батьків з дітьми.

Вибір способів реєстрації спостережуваного, наприклад, детальний запис вчинків і слів з подальшим їх аналізом, не завжди прийнятний з ряду причин. Спостерігач просто не в змозі записати все, що відбувається і мимоволі виділяє ті елементи, які суб'єктивно вважає найбільш важливими і при цьому ігнорує інші. Позитивним в цьому випадку є те, що об'єкт не здогадується про спостереження за ним. Використання для записів магнітофона, диктофона або відеокамери долає перший недолік рукописних записів, тобто техніка неупереджено фіксує все, і до таких записів можна звернутися багаторазово. Але в такому випадку недоліком є неприродність проявів спостережуваного об'єкта, котрий знає, що за ним спостерігають. Найкращим варіантом може стати організація спостереження кількома педагогами, ведення ними незалежних записів і подальше їх порівняння, а також розробка параметрів спостережуваної поведінки і способів їх фіксації.

Обробка та інтерпретація отриманої інформації може носити кількісний або якісний характер. Кількісна обробка являє собою підрахунок зафіксованих фактів. Наприклад, можна підрахувати як часто батько звертається до дитини по імені. Якісна обробка може відбуватися або у виявленні взаємозв'язку між спостережуваними фактами, поданні їх у вигляді якої-небудь структури, або в виділенні фаз (стадій) у розвитку спостережуваного явища. Приміром першого різновиду якісної обробки може бути установлення зв'язку між неузгодженістю виховних впливів батьків і порушенням дитиною норм та правил поведінки. Прикладом другого різновиду якісної обробки служить виділення в процесі тривалого спостереження змін в організації спільних форм діяльності у родині – від ізоляції дитини від сімейних справ і турбот до епізодичного залучення до них, і далі до посиленої періодичної участі в справах сім'ї.

Інтерпретація – надання дослідником певного значення отриманим даним. Подібно до того, як в українській мові є багатозначні слова, так і в

спостереженні один і той же результат можна пояснити по-різному. Як вже говорилося, спостереження, на жаль, невільне від суб'єктивної позиції спостерігача, який володіє не тільки певною кваліфікацією, досвідом, а й установками і стереотипами.

Інтерпретація отриманих в ході спостереження даних пов'язана з підтвердженням або спростуванням висунутої гіпотези – можливої відповіді на питання про причини тих чи інших подій, про фактори, що визначають специфіку виявлених явищ. Наприклад, педагог міг припустити, що агресивність дитини щодо однолітків виникає з батьківської установки на те, що агресія – кращий спосіб захисту. Підтвердити або спростувати це припущення тільки на підставі спостережень за дитиною протягом дня неможливо. Тому педагог може використовувати дані, отримані в ході спостережень за спілкуванням батьків і дитини під час приходу і відходу з дошкільного закладу, відвідування сім'ї, анкетування батьків. Якщо в результаті педагог з'ясовує, що члени сім'ї вихованця не дотримуються такої точки зору, то висувається нова гіпотеза – агресивність дитини щодо однолітків викликана надмірною суворістю покарань в сім'ї. Нова гіпотеза знову перевіряється різними методами. Так відбувається до тих пір, поки отримані дані не підтвердять висунуте припущення, що стає основою для прийняття педагогом рішення про напрям взаємодії з цією родиною.

Таким чином, визначення мети і завдань спостереження, вибір об'єкта, предмета і ситуації спостереження, вибір способу спостереження і реєстрації спостережуваного, обробка та інтерпретація отриманої інформації – необхідні етапи планування дослідження, які допомагають у його здійсненні.

Різновидом спостереження є *самоспостереження*, що припускає вивчення психіки на основі спостереження за власними психічними проявами. Однак високий рівень розвитку абстрактно-логічного мислення і здатність до рефлексії, необхідні для самоспостереження, обмежують можливості застосування цього методу.

Самоспостереження може вестися дорослими членами сім'ї у вільній формі у вигляді щоденника, в якому детально описані особливості дитини, взаємовідносини між дорослими членами сім'ї, характеризується спілкування дорослих з дитиною.

Дорослим, які виховують дитину, можна запропонувати написати сумісно або роздільно тематичний твір, наприклад, на тему «Моя дитина» або «Моя сім'я».

Для полегшення самоспостереження педагог може задавати навідні питання, наприклад, такі:

- Як Ви вважаєте, як Вас сприймає син (дочка)?
- Чи вважаєте Ви, що розумієте свою дитину?
- Що Ви відчуваєте, коли дитина не виконує Ваших вимог?

- Які теми є забороненими для обговорення з дітьми у Вашій родині?
- Чим Ви зазвичай займаєтеся у вільний час?
- Яким іграм дає перевагу Ваша дитина?

Такі різновиди самоспостереження, з одного боку, дозволяють педагогу отримати цінну інформацію, недоступну зовнішньому спостерігачеві, з іншого – стимулюють звернення батьків до свого досвіду виховання і, можливо, в подальшому перегляд позицій, на яких він заснований.

Якщо повернутися до визначення спостереження як організованого сприйняття досліджуваного об'єкта, то з усією очевидністю в якості цього об'єкта може виступати не тільки діяльність, але і її результат. Тому зрозумілим стає думка ряду дослідників щодо методу аналізу результатів діяльності як різновиду спостереження.

У процесі аналізу результатів діяльності дослідник має справу не з самою дитиною, а з сюжетом гри, спорудою з кубиків, малюнком, розповіддю. При цьому він аналізує процес виготовлення продукту цієї діяльності (ігровий, конструктивний, образотворчий, мовний) і завдяки цьому виявляє особливості особистості і міжособистісних відносин випробуваного.

Враховуючи, що гра – провідний вид діяльності дошкільника, ігри з сімейним сюжетом для спостережливого педагога можуть дати багато інформації про сім'ю. У однакових за сюжетом ігор в сім'ю може бути зовсім різний зміст: одна «мама» буде бити і лаяти своїх дітей, інша – постійно збиратися в гості і фарбуватися, третя – вічно прати й прасувати, четверта – займатися зі своїми «дітьми» і читати їм книжки. Необхідно врахувати, що відображення дитиною у грі ролі дорослого може бути перебільшеним, але тим не менш загальні тенденції слід прийняти до уваги.

Інтерпретація результатів дитячої діяльності багато в чому носить діагностичний характер і вимагає спеціальних навичок. Однак метод аналізу результатів дитячої діяльності відрізняється від проектних тестів тим, що в першому випадку одержуваний результат – продукт вільної самостійної діяльності дітей, а в проектних тестах дитина створює продукт за завданням дослідника.

Другий з основних методів дослідження – *експеримент* – активне втручання дослідника в діяльність досліджуваного, з метою створення умов для виявлення певного факту. Експеримент на відміну від спостереження важко організувати без відома досліджуваного. Застосування експерименту у рамках сім'ї обмежена у зв'язку з необхідністю повного контролю життєдіяльності сім'ї, що спричиняє порушення її природності.

Експеримент може бути організований в умовах дошкільного закладу. Наприклад, великим джерелом інформації про сім'ю, зокрема про

характер взаємостосунків її членів, може стати така створена ситуація, як виконання дитиною у присутності близького дорослого певного практичного завдання. Вона дозволяє виявити звичний для членів сім'ї досвід взаємодії з дитиною. На початку експерименту варто оговорити про те, що батьки можуть допомагати дитині справитися із завданням і вести себе вільно, як вдома. Про те, що створена ситуація є експериментом повідомляти не потрібно [2, с. 54].

Вихователь спостерігає і аналізує поведінку дорослого – характер його дій і словесних реакцій:

- а) на початку виконання завдання (підбадьорює, насміхається, вимогливо заставляє);
- б) у моменти помилкових дій дитини (виправляє помилку, невдоволено бурчить, терпеливо мовчить);
- в) у момент розгубленості дитини перед незнанням подальшого виконання (підказує, заспокоює, підбадьорює, сварить);
- г) після виконання завдання (як у випадку успіху, так і в неспіху).

По закінченню вихователь робить висновки про тактику взаємодії батьків з дитиною і про батьківський стиль виховання.

Таким чином, використання різноманітних методів вивчення сім'ї ставить батьків перед необхідністю усвідомити свої взаємини з близькими, зробити вибір на користь найбільш бажаних взаємин, спробувати нові способи взаємодії з дитиною. Наукові методи вивчення сім'ї одночасно можуть бути методами практичної взаємодії з батьками.

Подальшого висвітлення потребують питання застосування інших ефективних методів вивчення сім'ї у роботі закладу дошкільної освіти, зокрема таких, як опитування, тестування, анкетування, бесіда та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнаутова Е. П. Педагог и семья / Е. Арнаутова. – М. : Изд. Дом «Карапуз», 2001. – 264 с.
2. Детский сад и семья / под ред. В. К. Котырло, С. А. Ладывир. – К. : Рад. школа, 1984. – 120 с.
3. Кушнір В. М. Організація взаємодії закладу дошкільної освіти з родиною : навч. посіб. для підготовки студентів зі спеціальності 012 Дошкільна освіта / В. Кушнір. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. – 221 с.
4. Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка. – Том 9, 1978. – 724 с.